

УДК 378.1:37.017

ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

С.Ф. Рашидов

Стаття присвячена аналізу поняття «патріотизм» і деяким теоретичним та методологічним аспектам виховання патріотизму в поліетнічному суспільстві.

Ключові слова: виховання, громадянський патріотизм, ідентифікація, патріотизм, поліетнічне суспільство.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Негативні тенденції сучасної України, її соціально-економічної та політичної систем супроводжуються деструктивними змінами в духовній сфері суспільства та свідомості її громадян: широке поширення одержали байдужість, егоїзм, індивідуалізм, цинізм, агресія, неповажне відношення до держави й соціальних інститутів. Різно знизився виховний вплив на студентську молодь культури, освіти та громадських організацій як найважливіших факторів формування патріотизму. Негативну роль відіграє на молодь кіберпростір, у тому числі щодо таких понять, як «патріотизм», «громадянськість», «любов до Батьківщини». Разом з тим, термінологічна плутанина в науково-публіцистичній літературі й у державних документах вносять утруднення в роботу педагогів-практиків з формування патріотизму як цінності громадянського суспільства.

Виховання патріотизму покликано дати новий імпульс ефективному функціонуванню інститутів громадянського суспільства. Тому подальша розробка теоретичних основ і методологічних підходів до організації патріотичного виховання молоді в поліетнічному суспільстві є актуальним завданням сьогодення.

Аналіз досліджень та публікацій. Виховання патріотичних почуттів громадян завжди стояло в центрі уваги вчених продовж усієї історії розвитку людства. І хоча саме поняття «патріотизм» виникло значно пізніше, з початком формування нових буржуазних державних утворень, стародавні філософи, замислюючись над людським життям, над людською суттю, побудовою держави, так чи інакше піднімали

питання, пов'язані з патріотизмом як моральною та соціально-політичною якістю. Ідея патріотизму останнім часом була піддана ретельній ревізії, аж до повної заміни його змісту політичними й релігійними ідеологіями. Сьогодні патріотами називають себе й фашисти, націоналісти, радикали, фундаменталісти. Нерідко патріотизм зводять до ідей націоналізму, національної винятковості, звеличування досягнень культури яких-небудь окремих націй або народностей. Наприклад, головним гаслом молодіжного Всеукраїнського суспільного об'єднання соціал-націоналістів «Патріот України» є «Нація понад усе» [1].

Подібна постановка питання, безумовно, несумісна з почуттям патріотизму, що повинне співвідноситися з розумінням значимості соціально-політичних, правових, економічних і культурних досягнень всіх народів, що населяють Україну. Крім того, патріотичні почуття й ідеї тільки тоді морально піднімають народ і людину, коли сполучені з повагою до народів інших країн і не трансформуються в психологію національної винятковості. Гельвецій писав: «Чесноти цивілізованої людини – любов до справедливості й до батьківщини» [2, с. 259].

К. Ушинський, розвиваючи принцип народності у вихованні, поряд з вихованням гуманності, працьовитості, відповідальності особливо підкреслював важливість виховання в дітей любові до Батьківщини: «Як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до батьківщини, і ця любов дає вихованню вірний ключ до серця людини й могутню опору для боротьби з її дурними природними, особистими, сімейними й родовими нахилами» [3, с. 160].

У сучасній науці існує проблема неоднозначного розуміння сутності патріотизму. Із приводу цього на поняття існує безліч різних поглядів. Говорячи про патріотизм у літературі, виділяють патріотизм ширий, помилковий, місницький, псевдопатріотизм; державницький, громадянський, соціокультурний, пацифістський, християнський (або православний), радянський, етнонаціональний патріотизм, націонал-патріотизм. Як приклад, скористаємося теоретичними розробками О. Вишневецького, який виділяє три різновиди патріотизму. Етнічний патріотизм, що ґрунтується на почутті власної причетності до свого народу, на любові до рідної культури, до власної історії тощо. Цей патріотизм започатковується природою як відчуття родо-видових ознак народу, що є вродженими і мають вирішальне значення. Територіальний патріотизм – ґрунтується на любові до місця на землі, де людина народилася, до її місцевості, ландшафту, клімату тощо.

Головною метою державницького патріотизму є виховання і розвиток у наших дітей державницького світогляду і державницького почуття – того вищого патріотизму, який ґрунтується на державній ідеології і пов'язується з поняттям громадянськості [4, с. 270].

Першим, хто більш менш чітко визначив поняття «патріотизм» був Володимир Даль, який трактував його як «любов до батьківщини». Патріот, за Далем, – «любитель отечества, ревнитель о благе его, отчизнолюб, отечественник или отчизник» [5].

Оскільки патріотизм розглядається вченими не тільки як моральний, але і як політичний принцип, звернемося до політологічного енциклопедичного словника: «Патріот (від грецьк. – земляк, співвітчизник) – особа, що підпорядковує своє життя інтересам Вітчизни». «Патріотизм – емоційне відношення до Батьківщини, що виражається в готовності служити їй і захищати її від ворогів» [6, с.247].

Філософське тлумачення даного поняття таке: «Патріотизм (від грецьк. *patris* – вітчизна) – моральний і політичний принцип, соціальне почуття, змістом якого є любов до Вітчизни, відданість їй, гордість за її минуле й сьогоднішнє, прагнення захищати інтереси Батьківщини» [7, с. 205].

У сучасній вітчизняній педагогічній науці багатогранні аспекти патріотичного виховання розробляють І. Бех, Ю. Завалевський, П. Ігнатенко, О. Сухомлинська, К. Чорна та інші. За останні роки окремі аспекти цієї проблеми досліджувалися в дисертаційних роботах В. Ковалю, О. Красовської, П. Оніщука, І. Охріменка, Р. Петронговського та ін.

Н.І. Косарева переконана, що виховати громадянина – це підготувати підростаюче покоління до участі в розв'язанні сьогоденних та перспективних завдань держави, до управління нею та виконання функцій трудівника й господаря, керівника й виконавця, громадського діяча та захисника Батьківщини. Виконати це завдання – означає сформувати в молодій людини комплекс особистісних якостей і рис характеру, що є основою специфічного способу мислення та спонукальною силою повсякденних дій, вчинків, поведінки [8, с. 38]. К.І. Чорна вважає, що важливою якістю українського патріотизму має бути турбота про благо народу, сприяння становленню й утвердженню України як правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстояти незалежність Батьківщини [9]. Л.А. Дудко зауважує, що патріотизм є одним із найглибших громадянських почуттів, головним

змістом якого є любов до Батьківщини, рідного краю, відданість своєму народу, гордість за надбання національної культури, самосвідомості, народної духовності [10, с. 51].

Незважаючи на різні аспекти патріотизму, його сутність визначають наступні, загальні для всіх точок зору, ознаки:

- почуття любові й вірності своїй Батьківщині, народу;
- готовність захищати Батьківщину, підкоряти свої інтереси інтересам країни й народу;
- творчий характер діяльності кожної людини на благо своєї країни, народу;
- готовність до самопожертви в ім'я Батьківщини й народу.

Проблемними питаннями в нашому дослідженні визначені наступні: зміст поняття «патріотизм» і теоретико-методологічні основи виховання патріотизму в поліетнічному суспільстві.

Метою статті є вивчення теоретичних та методологічних основ виховання патріотизму в поліетнічному суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Патріотичне виховання – це процес формування особливої ціннісної свідомості й поведінки особистості, змістом яких є благо Батьківщини й народу. Отже, категорія патріотизм – поняття складне й багатопланове. Виходячи з наведених вище поглядів на категорію патріотизму, виведемо визначення. У вузькому змісті патріотизм – це характеристика любові людини до своєї Батьківщини, готовності до самопожертви в ім'я її. У широкому змісті, патріотизм – це духовна якість людини, що становить суть її світогляду, її громадянських позицій, що відображає позитивне соціальне відношення індивіда до Батьківщини, Вітчизни.

На індивідуальному рівні патріотизм виступає як якісна характеристика особистості, що виражається в її моральних ідеалах, у вчинках й у діяльності людини. На рівні суспільної свідомості патріотизм може проявлятися в колективних почуттях, оцінках, у відношенні до історії, культури, політичної системи й фундаментальних цінностей.

Мета патріотичного виховання – розвиток соціальної активності й громадянської відповідальності, формування особистості, що володіє якостями, здатними виявити їх в інтересах не тільки української держави, забезпечення її життєво важливих інтересів і стійкого розвитку, але й захисту особистих прав і свобод.

Ціннісними характеристиками патріотизму можна назвати наступні. Він, по-перше, являє собою цінність, тому що є не тільки сутнісна, але й належна, політико-правова основа, свідомо або несвідомо визнана більшістю людей. По-друге, патріотизм, будучи цілком моральною якістю, активно й благотворно впливає на духовний світ людини, визначає її активне поведіння у всіх сферах життя. По-третє, завдяки патріотизму забезпечується громадянська солідарність людей.

Елементи патріотизму несуть у собі одночасно й конструктивний, і деструктивний аспекти.

Складності у вихованні патріотизму пов'язані з тим, що історично Україна виявилася розділеною на дві частини, у кожній з яких своя історична пам'ять і політична культура, свої герої й пам'ятні дати, свої свята й традиції. От характерна позиція студента-львів'янина, висловлена їм на адресу колеги зі східної України в ході обговорення інтерв'ю проректора по виховній роботі Львівського університету ім. І. Франка: «А про що сперечатись? Ми – не православні, ми – не росіяни, ми проти вас воювали, нам не потрібно знати, що ви про нас думаете, ми на вас не нападали, ми вас не визволяли, ми вам комунізм не будували. Я хочу, щоб ти дав мені спокій. Я хочу сперечатись з людьми, які належати до мого світу. Ти до нього не належиш, ні твоя віра, ні твоя мова, ні твоя винятковість... Ти – чужий» [11].

У ментальному й ідеологічному руйнуванні країни величезну роль грають політики (один тільки приклад, 9 травня 2010 р. у Луганську відкрили пам'ятник жертвам ОУН-УПА) і, на великий жаль, інтелігенція. Згадаємо М. Бердяєва, вважавшого, що інтелігенція може бути носієм Христа й Антихриста. Філософ А. Ф. Лосєв писав: «Батьківщина ... не є тільки територія, вона не є тільки національність, вона не є тільки соціальне життя. Батьківщина є Батьківщина. Я знаю, що це щось велике, величне, нелюдське; я знаю, що це щось прекрасне, бажане й піднесене» [12, с. 150]. Виховання патріотизму в поліетнічному суспільстві, що включає соціальні, функціональні, організаційні й інші аспекти, повинне мати гуманістичну спрямованість: толерантність, повагу прав і свобод людини, інтернаціоналізм, віротерпимість тощо.

Основна ідея системи патріотичного виховання України полягає в мотивації громадської активності молодого покоління: «Патріотичне виховання є складовою частиною загального виховного процесу, являє собою систематичну і цілеспрямовану діяльність органів державної

влади і громадських організацій з формування в громадян високої патріотичної свідомості, почуття любові до України, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків. Патріотичне виховання включає в собі соціальні, цільові, функціональні, організаційні та інші аспекти, володіє високим рівнем комплексності, тобто охоплює своїм впливом усі покоління, пронизує усі сторони життя: соціально-економічну, політичну, духовну, правову, педагогічну, спирається на освіту, культуру, історію, державу, право» [13].

Як основні проблеми патріотичного виховання молоді в поліетнічній Україні можна виділити:

- перманентна криза українського суспільства взагалі й криза в системі освіти зокрема;
- корупція у вищих навчальних закладах;
- «кишеньковий» (в адміністрації) характер органів студентського самоврядування у ВНЗ;
- відсутність довіри в студентів до адміністрації вузів і викладачів;
- відсутність реального самоврядування й механізмів впливу на управлінські процеси в освітніх установах;
- слабкість й аморфність організаційних структур студентського самоврядування;
- повна фінансова залежність органів студентського самоврядування від адміністрації ВНЗ;
- залежність студентських молодіжних організацій від «своїх» політичних партій, а також використання політичними силами студентського співтовариства як способу реалізації своїх політичних інтересів або електорату перед виборами;
- відстороненість органів студентського самоврядування від важелів керування й механізмів формування й реалізації політики ВНЗ;
- незацікавленість адміністрації ВНЗ в існуванні ефективних органів студентського самоврядування, соціальна активність яких мала б можливість впливати на «політику» ВНЗ;
- роздмухування ЗМІ націоналістичних й ксенофобських настроїв серед молоді;
- провальна робота (або її повна відсутність) у вихованні іноземних студентів.

У патріотичному вихованні молоді варто використати досвід закордонних країн.

Досвід західних демократичних держав показує, що патріотичне виховання в поліетнічних країнах займає значне місце. США являють яскравий приклад цього. У США, приміром, бути не патріотом вважається дурним тоном. Патріотизм американців – це унікальне явище. Дослідження, проведене в США і Європі, показало, що американці відчувають найбільше почуття гордості від того, що вони американці. 96% жителів США заявили, що вони «горді» або «дуже горді» бути американцями. Опитування, проведене службою Gallup (2005 рік), дало наступні результати: 72% американців вважають себе «великими» або «дуже великими» патріотами Америки; 22% заявляють, що вони не дуже патріотичні; дев'ять із десяти американців відчувають почуття гордості, коли звучить мелодія гімну країни. Незначну кількість опитаних – 5% – затверджують, що вони зовсім не є американськими патріотами. Самими улюбленими символами США були названі (у порядку зменшення популярності): американський прапор, статуя Свободи, державний гімн, білоголовий орел. Американський прапор по всіх усюдах: на кожному ресторані, готелі, на робочому місці у фермера, на одязі тощо. У результаті вся країна розцвічена зірково-смугастими прапорами. Всю шкільну програму, починаючи з дитячого саду й кінчаючи дванадцятим класом, пронизує досить розрізнений і найчастіше суперечливий набір тем, цілей, методів контролю, національної символіки й уривків з художніх творів. «Громадянській школі і демократія – два слова, що найбільш часто звучать в американській школі. Ці два терміни широко використовуються для виправдання всіляких переконань, цінностей і звичаїв. Ушановування національних героїв і подій, вивчення Декларації незалежності, конституції, Білля про права й історію Сполучених Штатів є найбільш типовими методами, які використовуються для виховання патріотизму й розвитку критичного мислення в США» [14]. І все-таки деякі вважають, що цього недостатньо й що учні повинні краще знати свою історію й традиції, при цьому бажано підходити до вивчення даних понять творчо й осмислено.

Американці себе націоналістами не вважають: це пояснюється тим, що США ніколи не були країною монолітною в етнічному змісті – її завжди населяли представники десятків і сотень народів, що відносяться до різних рас, що сповідають різні релігії тощо. У випадку громадянства США завжди доречно говорити: «американець українського походження», «американець польського походження» тощо. А от припущення, що «із розвитком державницької

самосвідомості нормальним стало вживання словосполучень «українець російського походження», «українець єврейського походження», представляється негативним [15, с. 274].

Патріотичне виховання припускає інформаційне забезпечення – цілеспрямоване й творче використання позитивних можливостей ідей патріотизму в засобах масової інформації, подолання при цьому сформованих стереотипів і комплексів негативного плану; протидія всім спробам дискредитації, девальвації патріотичних цінностей у засобах масової інформації, літературі й мистецтві. Патріотичне виховання молоді в поліетнічному суспільстві, будучи складовою частиною загального виховного процесу, являє собою систематичну й цілеспрямовану діяльність соціальних і державних інститутів: політичних партій, установ освіти, релігійних і культурно-національних організацій. Пріоритет суспільного в патріотизмі – це не обмеження, а умова індивідуальної волі й розвитку громадянського суспільства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Роблячи короткі висновки з такого непростого питання як патріотичне виховання молоді в поліетнічному суспільстві, варто підкреслити, що в поліетнічному суспільстві (яким є Україна), з її високим рівнем змішання культур, система патріотичного виховання повинна містити в собі рівні й етнічної, й державної ідентифікації, але за умови визнання самоцінності особистості та її відповідальності за толерантне співіснування представників різних етносів (громадянський патріотизм). Ще одна сторона проблеми: як зробити патріотами України студентів-іноземців, кількість яких у ВНЗ нашої країни з кожним роком зростає? Моніторинг ВНЗ України свідчить, що в цьому плані (а також у плані адаптації іноземців до цінностей і культури України) практично нічого не робиться, немає міністерської програми або концепції. А тим часом націоналістичні й ксенофобські настрої в середовищі молоді, у тому числі й студентської, неухильно зростають. Це проблема для серйозних науково-практичних досліджень, що потребує зусиль як з боку держави, освітніх установ, так і з боку наукового співтовариства.

Література

1. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.patriotukr.org.ua
2. Гельвеций К.А. О человеке, его умственных способностях и его воспитании // Хрестоматия по истории педагогики / Сост. Пискунов А.И. – М.: Просвещение, 1971.
3. Ушинский К.Д. Собр. соч.: В 2 т. – Т.2. – М. – Л., 1948.

4. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: Навч. посіб. – 3-ге вид., доопрац. і доп. – К.: Знання, 2008. – 566 с.
5. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://vidahl.agava.ru/P142.HTM#24228>
6. Политология: Энциклопедический словарь / Общ. ред. и сост.: Ю.И. Аверьянов. – М., 1993. – 431с.
7. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1987.
8. Косарева Н. І. Особливості громадянського виховання студентської молоді // Громадянське виховання студентської молоді в умовах трансформації суспільства: збірник наукових статей (19-21 травня 1998 року, м. Черкаси).
9. Чорна К.І. Особистісно зорієнтована система громадянського виховання школярів [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://edu.ukrsat.com/meeting/forum2/7.shtml>
10. Дудко Л.А. Громадянське виховання студентської молоді: практика, пошуки, проблеми // Громадянське виховання студентської молоді в умовах трансформації суспільства: збірник наукових статей (19-21 травня 1998 року, м. Черкаси).
11. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?zvenislava_mamchurkalinets_nasilno_studentiv_patriotami_mi_ne_zrobimo&objectId=1239382
12. Лосев А.Ф. Родина //Патриотизм: общероссийский и национальный. - М., 1996.
13. Концепція національно-патріотичного виховання молоді [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://Avvww.kinu.gov.ua/sport/control/uk/pufalisri/article7art_id=99794&cat_id=9426
14. Зевин Дж. Культура противоречий [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ug.ru/issue/?action=topic&toid=11334>
15. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навч. посіб. – 3-ге вид., доопрац. і доп. – К.: Знання, 2008. – 566 с.

ПРОБЛЕМА ВОСПИТАНИЯ ПАТРИОТИЗМА В ПОЛИЭТНИЧЕСКОМ ОБЩЕСТВЕ

С.Ф. Рашидов

Статья посвящена анализу понятия «патриотизм» и некоторым теоретическим и методологическим аспектам воспитания патриотизма в полиэтническом обществе.

Ключевые слова: воспитание, гражданский патриотизм, идентификация, патриотизм, полиэтническое общество.

THE PROBLEM OF EDUCATION OF PATRIOTISM IN A MULTIETHNIC SOCIETY

S. Rashidov

This article analyzes the concept of "patriotism" and some of the theoretical and methodological aspects of education in patriotism politetnicheskom society.

Keywords: education, civic patriotism, identity, patriotism, multi-ethnic society.

Рашидов Сейфулла Фейзуллаевич – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк, Україна). E-mail: seifulla.rashydov@me.com

Rashydov Seyfulla Feyzullayovyyh – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Chair of Pedagogy of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Severodonetsk, Ukraine). E-mail: seifulla.rashydov@me.com

УДК 37.037

ВИЗНАЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ І ПОНЯТТЯ «ПОТРЕБА»

С.С. Рашидова

У статті аналізується феномен потреби, розглядаються інтерпретації поняття «потреба» філософами, соціологами, економістами, психологами. Доводиться дискусійність погляду на потребу як наукову категорію міждисциплінарного характеру. Доводиться, що потреби – це динамічна система, яка знаходиться в розвитку і під час чого відбувається трансформація потреб, перехід одних потреб в інші, їх зміна. Обґрунтованим і не дискусійним в науці є той факт, що людина, її спрямованість передусім визначаються її потребами. Потреби визначають діяльність людини, її вчинки, пояснюють мотиви, інтереси і цінності. При наявності багатьох класифікацій потреб, усі вони зводяться до виділення природних (біологічних) і соціальних (культурних) потреб.

Ключові слова: потреба, нужда, необхідність, потрібність, базові потреби, природні потреби, соціальні потреби, культурні потреби, ієрархія потреб.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. У попередній